

A Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtárának pálos graduále-töredékei (Fr. l. m. 122, 123, 124)

Gilányi Gabriella

(Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Zenetudományi Intézet,
MTA BTK Lendület Digitális Zenei Fragmentológia Kutatócsoport)

A Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára három töredéket őriz ugyanabból a 15–16. századi pálos graduáléból: a Fragmenta codicum-katalógusban (lásd: Bibliográfia) is egymás után számozódnak e leletek (Fr. l. m. 122, 123, 124). Mindhárom a pozsonyi jezsuiták abolíciós könyvanyagából Budára, majd Pestre elkerült nyomtatott kötetet borít, a kimetszett levéldarabok sarkait levágták. A töredékcsoport különlegesen értékes számunkra, hiszen a pálos gregorián misehagyományról csak töredékek alapján alkothatunk pontos képet, teljes pálos graduále ugyanis nem maradt fenn a középkorból. Jelenlegi három töredékünk mellett jelentősebb hazai fragmentumcsoportot az MTA Könyvtárban található, 10 db azonos kódexből kimetszett levél- és levélrészlet alkot. Az MTA Könyvtárban felsejlő graduále a Pálos Könyvtár töredékeinek egykori anyakódexénél korábbra datálható a notáció színvonala, a stilizálás korábbi stádiuma alapján, a két graduále együtt érvényes képet ad a 15. századi pálos kottaírásfejlődésről.

A graduále-töredékeket egy temporale-kötetből vágták ki; tartalmilag egymáshoz közeli szakaszokat, vízkeresztli illetve böjtelői misepropriumot tartalmaznak. Az első töredéken a Vízkereszt utáni első vasárnap miséjének graduáléjából (*Benedictus Dominus Deus Israel*) és offertóriumából (*Iubilate Deo omnis terra*) olvasható el nagyobb rész, s kivehető az általában soron következő kommúnió is (*Fili quid fecisti*). Mindössze a kék F-kapitális felső része, illetve a dallam elején egy punctum és clivis maradt fenn, de ez is elegendő bizonyítékot kínál a tétel azonosításhoz.

A tételek sorozata nem okoz meglepetést, belőlük az általánosan rögzült sorrend rekonstruálható. Egy zenei különlegességre azonban felfigyelhetünk: a *Iubilare Deo* offertórium záróhangjára, mely 3. tónus szerint, e-n fejezi be a dallamot, jóllehet a tétel végig 1. tónusban mozog. Ezen hangnemi kétértelműség nem lokális, inkább regionális variánsra utal: pl. lengyel forrásokban is látható ugyanez a záróhang. Itt jegyeznénk meg, hogy a fentiekén túl a nyugat-európai (pl. francia) kódexekben 8. tónusú verzió is dokumentálható, de itt is csak a zárlat tér el: a már ismert d vagy e záróhang helyett egy véletlenszerű g-zárlat szerepel. E képlékeny formula jól illusztrálja a gregorián tónusrendszer hiányosságát, a záróhang szerinti hangnem-meghatározás pontatlanságát.

Az iménti liturgikus helyhez igen közeli, hatvanad- és ötvenedvasárnapi mise-tételek láthatók az F 853 és F 854 fragmentumokon, amely alapján joggal gondolhatunk egyidejű bekötésre. E két utóbbi, cca. negyedrétfóliónyi töredék tartalmilag szorosan összetartozik: egy teljes fóliócsíkot alkottak eredetileg, amelyet a kisebb méretű könyvek beborításához kettévágtak a csík felénél, s utána a könyv alakjához szabtak (ti. a két töredék szélessége nem egyforma). A *Tu es Deus* graduále hangjai a felső-alsó metzeteknél tökéletesen összeilleszthetők, ezáltal meghatározható a kódex írástükrének a magassága is: 450 mm (ti. az F 852 a szélességet őrizte meg). A rekonstrukciót követően így megtudható, hogy a kódexfóliók eredetileg nyolc szöveg- és kottasort tartalmaztak. Harmonikus, szellős elrendezésre következtethetünk az adatokból, a fólió kottaképe a korábbi pálos kottáktól eltérően (lásd pl. MTA Könyvtár graduále-töredékei, vagy a Pálos Kvt. antifonále-töredékpárja, lásd Fr. l. m. 97, 103, adatbázisunkban F 685, 691) nem volt zsúfolt. Az eredeti oldal verzóján az ötvenedvasárnapi graduále mellett az introitus nagy része rekonstruálható. A rektó oldalak a közvetlen liturgikus előzményeket teszik láthatóvá: az F 853 és F 854 a Hatvanadvasárnap offertóriumának (*Perfice gressus meos*) részeit és kommúniójának (Introibo ad altare) torzóját, illetve az ötvenedvasárnapi introitus (*Esto mihi in Deum*) elejét.

A dallamok a lehető legpontosabban követik a 14. századi esztergomi változatot, amelyet a Missale Notatum Strigoniensében olvashatunk (<http://cantus.sk/source/16685>; lásd továbbá a magyarországi források énektételeit műfajonként közreadó

Melodiarium Hungariae Medii Aevi Digitale online dallamkatalógust: <http://melodiarium.zti.hu/>). Kisebb neumaosztási eltérések tapasztalhatók ehhez képest, illetve a kronológiából fakadhat, hogy bizonyos kiegészítő jelek itt már végérvényesen eltűnnek a gyakorlatból, a neumaalakok leegyszerűsödnek (pl. a liquescensek, strophicusok, cephalicusok, pre- és postpunctumok).

Hogy pálos graduáléről lehet szó, azt a hangjegyírásból lehet tudni. A 15. század végének erősen stilizált, gótikus pálos neumái láthatók a pergamenen, egy olyan késői esztergomi kottaírás, amely jól ismert és dokumentált a hazai gregorián paleográfiai kutatásban. Attól különleges a három töredék által fenntartott pálos kotta másrendi hangjegyírásokhoz képest, hogy a korábbi kerekded esztergomi formák már nem láthatók benne. A 14. századi esztergomi notáció hajlékony karakterét a pálos másolók még a 15. század korábbi éveiben is híven őrzik, jóllehet nehéz vastag tollvonásokkal ívelt formákat kialakítani (erre szemléletes példa a Pálos Könyvtár Fr. I. m. 97-es és 103-as összetartozó vesperále-töredéke). A töredéken viszont éles irányváltások, merev neumaformák szúrnak szemet, mintha a hajlékonyság áldozatul esett volna az olvashatóságnak és uniformizációnak. A formaváltozatot talán az is megmagyarázza, hogy az eredeti fólióméret nagyobbnak tűnik a szokásosnál, az írást így csak vastag, vonásokból megrajzolt elemekkel lehet egyben tartani, melyek kényelmesen elférnek a vonalrendszerben. Jól megfigyelhető, hogy a hangok minden eddigi pálos alapjelnél szabályosabb és függetlenebb rombuszok. Megjelenítésük fő szemponttá válik a másolás során, elég a porrectus vagy a climacus formáját szemügyre venni, ahol egy-egy punctum csaknem leválik az eredeti neumatestről – erre nincs korábban példa. A töredékek pálos díszírását tehát a 15–16. századfordulóra, vagy a 16. század elejére datálnánk. A fennmaradt források alapján ez az íráskép tekinthető a legutolsó stádiumnak, a tetőpontnak a késői esztergomi/pálos notáció fejlődésében, ennél kalligrafikusabb változatát nem regisztráltuk máshonnan. Látható ugyanakkor, hogy a neumakészlet nem hódol be véglegesen a korabeli metzi-német gótikus írásdivatnak: régi esztergomi emlékeket idéz fel a kotta sok függőleges pontsora, amely továbbra is látványos elem, illetve az egyes összetételek (pl. torculus resupinus) toll felemelése

nélküli egyben tartása is archaizmus. (Lásd Gabriella Gilányi, „Preservation and Creation. Plainchant Notation of the Pauline Order in 14th–18th-century Hungary”, *Studia Musicologica* 59/3–4 (December 2018), 399–417).

Sajnos ez a kottairás a nyomtatásig már nem juthatott el: a pár év múlva bekövetkező török hódítás a magyarországi pálos intézményhálózatot, s vele együtt a szkriptóriumokat is nyomtalanul elpusztította az ország központi területein.

A teljes zenei-liturgikus elemzést lásd: <http://fragmenta.zti.hu/f-852-graduale-s-15-2-1-csonka-folio-budapest-kozponti-papnevelo-intezet-palos-konyvtara-fr-l-m-122/>

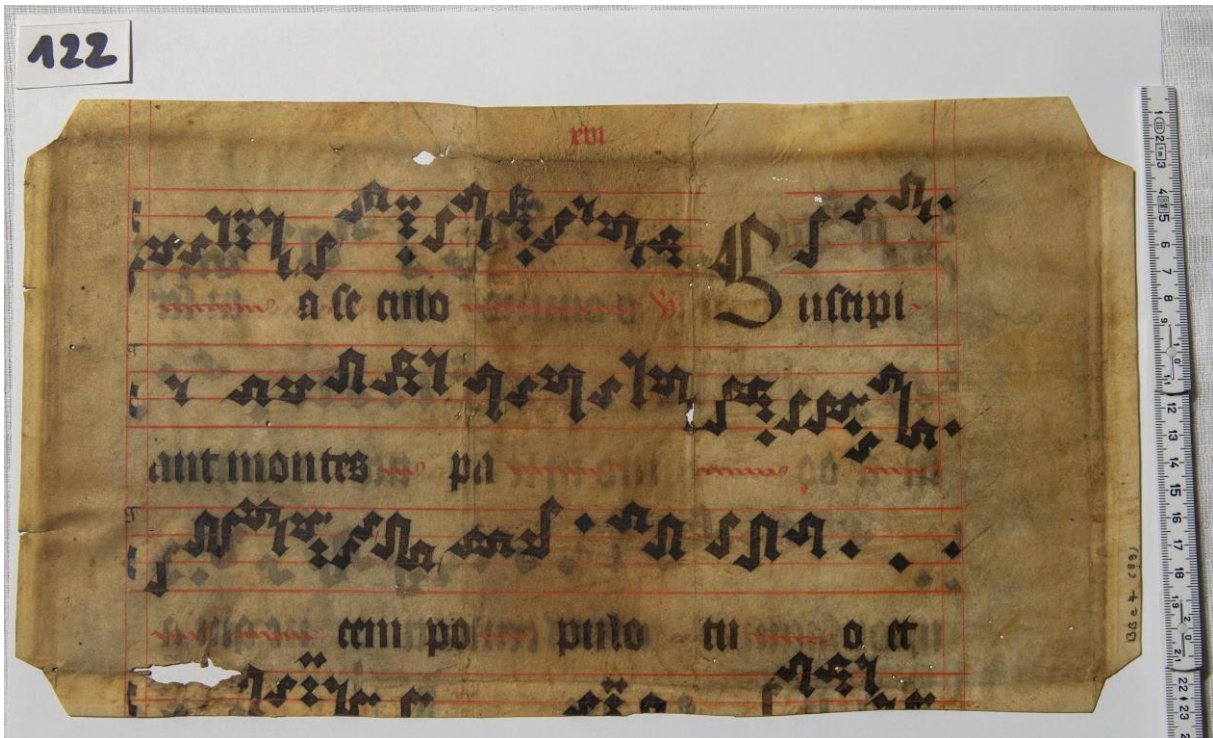
Az alábbiakban szereplő facsimile fotók feliratai:

Facsimile 1: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Graduale, 15. század, Fr. m. l. 122, F 852, recto, verso

Facsimile 2: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Vesperale, 15. század, Fr. m. l. 123, F 853, recto, verso

Facsimile 3: Budapest, Központi Papnevelő Intézet Pálos Könyvtára, Vesperale, 15. század, Fr. m. l. 103, F 854, recto, verso

Facsimile 1

Facsimile 2

Facsimile 3

